
УДК (UDC) 327+355 : 32.019.51
DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.063

PSYCHOLOGICAL WARFARE AS A HYBRID THREAT TO THE MODERN INTERNATIONAL SECURITY SYSTEM

Olesia Zvezdova,

e-mail: zvezdova-ir@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9664-5257>

Petro Mohyla Black Sea National University,

Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68-Desantnykiv st., 10

Abstract

This article deals with the problem of psychological warfare in modern international relations. The purpose of the article is a comprehensive study of psychological mechanisms of influence on the population used by the enemy, with the aim of combating them in the future. The main stages of the psychological operations evolution and their characteristic features are determined. Such methods have been actively used since antiquity, especially during military operations. But this concept received its scientific justification and became widespread only in the 20th century.

The main categories of research are psychological influence, information-psychological operation and psychological warfare. They are closely interrelated and underpin each other. Three main groups are distinguished among the most common methods of psychological warfare: psychological pressure, manipulation of consciousness, hidden violation and distortion of the logic laws. The author concludes that the most characteristic of international relations is the use of latent, targeted, indirect propaganda influence. During Russian-Ukrainian hybrid war, the Russian Federation actively continued to use psychological mechanisms of influence, especially on the population of the temporarily occupied territories. The author characterizes the areas where this influence requires immediate countermeasures.

Keywords: psychological warfare, IPSO, psychological influence, Russian psychological attacks, propaganda

ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА ЯК ГІБРИДНА ЗАГРОЗА СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Олеся Звездова,

e-mail: zvezdova-ir@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9664-5257>

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10*

Анотація

Стаття присвячена проблемі психологічної війни у сучасних міжнародних відносинах. Метою статті є всебічне дослідження психологічних механізмів впливу на населення, що використовує ворог, з метою боротьби з ними у майбутньому. Визначені основні етапи еволюції психологічних операцій та їх характерні особливості. Подібні методи активно використовувались ще з часів античності, особливо під час військових дій. Але лише у ХХ ст. дана концепція отримала своє наукове обґрунтування і стала широко поширена.

Головними категоріями дослідження є психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція і психологічна війна. Вони є тісно взаємопов'язані та лежать в основі один одної. Виділені серед найбільш поширених прийомів психологічної війни три основні групи: психологічний тиск, маніпулювання свідомістю, приховане порушення та спотворення законів логіки. Автор робить висновок, що для міжнародних відносин найбільш характерними є застосування латентного, цілеспрямованого, опосередкованого пропагандистського впливу. Протягом всіх періодів російсько-української гібридної війни, РФ активно продовжувала використовувати психологічні механізми впливу, особливо на населення тимчасово окупованих територій. Автор охарактеризував сфери, де цей вплив потрубе негайної протидії.

Ключові слова: психологічна війна, ІПСО, психологічний вплив, російські психологічні атаки, пропаганда

Постановка проблеми. Події сьогодення, що відбуваються у світі, свідчать про те, що європейське співтовариство стоїть на порозі глобальних трансформацій у сфері забезпечення міжнародної безпеки, в тому числі психологічної. На жаль, у світі існує інформаційний конфлікт, який деструктивно та дестабілізуюче впливає на суспільство загалом і на психіку кожної людини зокрема.

Підступний напад РФ на нашу державу 24 лютого 2022 р. повністю змінив життя всього українського народу. Але ми розуміємо, що цей напад був не раптовий. Що війна тривала з 2014 року, а інформаційна основа для сьогоднішньої агресії готувалась ретельно і досить тривалий час. Головним приводом для нападу російський політичний істеблішмент і ЗМІ називають захист так званих «ДНР/ЛНР», штучно створені самою РФ так звані «де-факто держави». Саме їхній образ жертв масово, і навіть істерично, тиражується в усіх російських ЗМІ, серед блогерів і відомих особистостей. Всім, хто активно використовує соцмережі, знайомі ці наративи, які постійно повторюються: «8 років бомбили Донбас», «Алея янголів дітей ДНР», «нацизм не пройде», «бандерівці» тощо. Ця інформаційно-психологічна спецоперація почалася не вчора, а активно проводилася мінімум з 2014 року.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемі психологічних воєн у міжнародних відносинах досить часто приділяють увагу західні науковці, починаючи з кінця ХХ ст. Серед таких хотілося б виокремити наукову працю Мартіна Лібіцкі, запрошеного професора Військово-морської академії США та старшого

наукового співробітника з питань управління корпорації RAND (Libicki, 2021). Його праця, яка базується на низці попередніх досліджень, є оновленим і розширеним виданням, яке представляє комплексне розуміння кібербезпеки, кібервійни та кібертероризму. Від базових концепцій до передових принципів Лібіцкі досліджує джерела та наслідки системних компромісів, розглядає стратегічні аспекти кібервійни та визначає кібербезпеку в контексті військових операцій, підкреслюючи унікальні аспекти цифрового поля битви та стратегічного використання кібервійни. Це нове видання містить оновлений аналіз кібершпигунства, включно із загадковою поведінкою російських акторів, що робить цей том своєчасним і необхідним доповненням до бібліотеки кібер-практиків. Автор надає технічні та геополітичні основи кібервійни, необхідні для розуміння політики, операцій і стратегій, необхідних для захисту інфраструктури, що стає все більш онлайнною. Також на увагу заслуговує наукова робота Френка Голдштейна і Бенджаміна Фіндлі (Goldstein, & Findley, 1996), де пояснюється цінність психологічних операцій як економічно ефективної зброї, яка активно впливає на сприйняття, громадську думку, ставлення та поведінку суспільства країни.

Вітчизняна наука почала активно розвивати цю тему лише з 2014 року (Maruta & Markova, 2015; Khoroshko, & Khokhlov, 2016). А з початком повномасштабного російсько-українського вторгнення на нашу територію, ця тема набула особливої актуальності, що тим самим сприяло появі низці наукових робіт, серед яких статті І. Габро й О. Шевчука (Habro & Shevchuk, 2021), І. Габро, Л. Вовчук та О. Шевчука (Habro, Vovchuk & Shevchuk, 2020) й ін., які висвітлюють особливості, різновиди інформаційної війни та її вплив на різні категорії українського суспільства.

Тому **метою статті** є всебічне дослідження психологічних механізмів впливу на населення, що використовує ворог, з метою боротьби з ними у майбутньому. Методика дослідження психологічного впливу під час інформаційних воєн має базуватися на міждисциплінарних (міжнародні відносини, психологія, соціологія) методах дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння сутності досліджуваного поняття обов'язковою умовою є аналіз історичного розвитку цього феномену. Психологічні впливи як методи контролю власного населення і послаблення супротивника стали активно використовуватись у міжнародних відносинах і внутрішньополітичному управлінні задовго до появи самого поняття у офіційних документах і науковій літературі.

Ще Сунь-цзи, один із перших дослідників інформаційно-психологічної війни, у трактаті «Про військове мистецтво» вказував на необхідність інформаційного впливу на супротивника (Sun-Tszy, 2016).

А під час греко-перських воєн активно використовували методи психологічної війни в античних державах Середземномор'я. Діяльність політичної групи забезпечувала художня література й ораторське мистецтво. Наприклад драматичні твори Фемістокла та Софокла сприяли етноконсолідації між грецькими полісами перед загрозою поневолення з боку персів, а Ісократ навпаки підбурював греків покортись македонському царю Філіпу (Lainbardzher, 2013: 320).

У битві з мідійцями 300 воїнів Гедеона розгромили велику армію супротивника за допомогою психологічної атаки. Тактика того часу вимагала, щоб на кожну сотню воїнів припадала одна людина зі світильником. Давши всім воїнам по світильнику, Гедеон змусив мідійців думати, що на них йде 30000-тисячне військо. Метод залякування виявився ефективним – мідійці програли.

В часи військових походів Святослава, перед тим як йти в похід на ворога, князь посилав йому повідомлення «Іду на ви» — що означало «Йду на тебе війною». У часи правління Святослава Хороброго Київська Русь була державою з сильним військом і це повідомлення мало залякати ворогів Святослава ще до того як він приходив до них з військом.

Коли почала зростати роль інформації в житті буржуазного суспільства, то

відбулися зміни у методах ведення психологічної війни. Пропагандистський апарат Наполеона Бонапарта, наприклад, був відомий тезою про те, що «чотири газети зможуть заподіяти більше шкоди, ніж 100-тисячна армія» (Skulysha, 2012: 67).

Під час Першої світової війни відбулося вдосконалення як теорії, так і техніки психологічних впливів. Супротивники почали будувати свою діяльність на досягненнях психології того часу. Їхні методи включали в себе дискредитацію військово-політичного керівництва, розпалювання суперечностей в таборі противника, деморалізацію його населення.

Вже після Першої світової війни стало зрозуміло, що фізичні форми військового впливу надзвичайно затратні. Військова перемога, отримана в такий спосіб, часто не окупала втрат живої сили і техніки. Науково-технічний прогрес і розробка засобів масового знищення взагалі поставили під сумнів доцільність повномасштабних фізичних війн, тому що знищуються території, ресурси, потенційні робоча сила. Агресор сам може постраждати в результаті застосування такої зброї. Тому різноманітні методи психологічного впливу стають все більш розповсюджені.

Невдовзі після початку Громадянської війни в Іспанії, генерал-націоналіст Кієно дель Ллано почав радіомовну передачу, спрямовану на республіканців, спеціально для повстанців. Він описував в деталях жахливі наслідки для повстанців, якщо вони чинитимуть опір військам націоналістів. Страх, який він поширював, чинив шкоду моральному духу республіканців.

Наступний етап еволюції психологічних впливів відбувається в міжвоєнний період 1918-1939 рр. СРСР і Третій Райх стали своєрідними «полігонами» випробувань і вдосконалення нових прийомів ведення психологічної війни.

Характерною рисою діяльності нацистської Німеччини у сфері психологічного впливу було ґрунтовне дослідження наукових розробок у цій сфері з активним використанням напрацювань психології підсвідомого. Наприклад, К. Юнг зазначав, що «...для будь-якого німця А. Гітлер є дзеркалом його підсвідомого, в якому не для німця, звичайно, нічого не відображається, він – рупор, що настільки посилює неясний шепіт німецької душі, що його може почути вухо його підсвідомого» (Diagnosing the Dictators, 1939).

Під час Другої світової війни німецька армія використовувала багато листівок, що справляло психологічний вплив на солдатів інших держав. Наприклад, листівка «Дівчина, яку ти залишив», демонструвала молодим американським солдатам, що вони можуть втратити свою сім'ю поки воюють «за чужу Європу». Метою такої листівки була деморалізація американських солдатів (German Propaganda Leaflets, 1945).

Радянська пропаганда у свою чергу була яскравим прикладом психологічної війни проти власного населення. Численні ілюстрації, опубліковані в журналі, розповідали радянським читачам про те, що життя на Заході нестерпне. Наприклад, на одному з плакатів сім'я в Лондоні опалює свій будинок, сплячи під заголовком «Обіцянки робітника», що свідчить про те, що західні політики нічого не зробили для людей, яких вони представляли.

Яскравим прикладом ефективного психологічного впливу на супротивника стала психологічна операція американських військ під час війни у В'єтнамі, що отримала назву «Блукаючі душі». Вона базувалася на стійкому переконанні більшості північно-в'єтнамських солдат в існуванні «блукаючих душ», тобто привидів військових, що загинули і не були поховані на рідній землі.

Американці ефективно використали давній забобон, щоб залякувати супротивника, підриваючи бойовий дух і деморалізуючи в'єтконівців. Американські інженери з 6-го батальйону психологічних операцій (PSYOP) записали моторошні звуки і крики, які були штучно змінені і поєднувалися з іншими звуками, такими як скорботні крики, буддійська траурна музика, ридання, вереск, стукіт металевих гонгів і навіть гарчання тигра. Стрічка отримала неофіційну назву «Плівка привидів

№ 10». Поширеним було використання голосу «небіжчика», який закликав в'єтнамських партизан-комуністів здаватися. Мета таких записів полягала у тому, щоб змусити в'єтконгівців покинути свої позиції. Щоб збільшити психологічний ефект, над місцевістю розкидали брошури із зображеннями полеглих і непохованих в'єтконгівців.

Психологічний ефект був настільки переконливим, що інколи доводилось відводити союзні південнов'єтнамські підрозділи, оскільки ті також були налякані. Але у підсумку операція дала винятково короточасний й локальний результат. Іноді навіть протилежний очікуваному: коли в'єтнамці зрозуміли, що цей звук йде через гучномовець, то почали масований вогонь зі свого боку у напрям звуків.

Отже, проаналізувавши найбільш переконливі історичні приклади ефективності застосування психологічних методів впливу, автор пропонує виділити наступні етапи еволюції психологічних операцій та їх характерні особливості:

1. *Період становлення (охоплює Античну добу та період Середньовіччя):*

- в основному психологічні впливи використовувались вже під час ведення активних бойових дій і були лише доповненням до військової діяльності;

- основним методом було залякування супротивника за допомогою чуток;

- як основа активно використовувались релігійні вірування і забобони.

2. *Інформаційний період (з Французької буржуазної революції до Першої світової війни):*

- у суспільстві важливу роль відіграє інформація;

- у психологічних операціях почали активно використовуватися газети;

- почали розвиватися методи навіювання та зміни свідомості;

3. *Період активного розвитку (XX століття):*

- наукова теоретизація психологічних впливів у працях провідних психологів;

- активне використання методів психологічного впливу як у військовий, так і у мирний часи;

- пошук нових засобів впливу: листівки, радіо та телебачення, аудіозасоби, ЗМІ;

4. *Сучасний період (XXI століття):*

- нові можливості психологічного впливу, що з'явилися в результаті розвитку Інтернету;

- соціальні мережі як зручний доступний засіб;

- широкий доступ населення до інформації;

- поява феномену «психологічна війна».

Вперше термін «психологічна війна» можна зустріти у праці «Досвід військової психології» доктора М. Кампанео, що була опублікована у 1904 р. у Бухаресті. Вітчизняні дослідники І. Габро та О. Шевчук зазначають, що психологічну війну слід розглядати як різновид війни інформаційної, оскільки інформаційні потоки природного походження та штучно створювані впливають на психічний стан людини, який втілюється в його думках, вчинках, поведінці. Подібно тому, як людина орієнтується в навколишньому просторі, вона самовизначається і в своєму внутрішньому світі, в світі психічних явищ. Але цей внутрішній світ часто видозмінюється під впливом зовнішніх інформаційних чинників (Hабro & Shevchuk, 2021).

Енциклопедія «Британіка» дає таке визначення психологічної війни: «Психологічна війна – це використання пропаганди проти ворога, підкріплене такими військовими, економічними чи політичними заходами, які можуть знадобитися. Така пропаганда, як правило, спрямована на те, щоб деморалізувати ворога, зламати його волю до боротьби чи опору, а іноді й повернути його до своєї позиції. Пропаганда також використовується для посилення рішучості союзників або бійців опору. Спотворення особистості та маніпулювання переконаннями військовополонених шляхом маніпулювання і подібних методів також можна

розглядати як форму психологічної війни» (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, 2015).

Провідний теоретик у галузі психологічних війн Мартін Лібіцкі (Libicki, 2021) у своїх працях зазначав, що сутність інформаційно-психологічної війни полягає у впливі на суспільну свідомість таким чином, щоб керувати людьми і змусити їх діяти проти своїх інтересів. Завдання психологічної війни – це не знищення фізичної сили, а знищення соціуму. У такій війні ведення пропаганди, шпіонажу, диверсій носять виключно додаткове значення, головне – це проникнення всередину системи противника, підірив його цілей, поглядів, світосприйняття. Дослідник визначив наступні форми психологічної війни:

- пропаганда,
- інформаційна обробка населення,
- деморалізація.

Український політолог О. Юдін стверджує, що у психологічній війні вплив на громадян іншої держави здійснюється з метою зміни ціннісних орієнтацій, поглядів, стереотипів, поведінки в період підготовки до війни та під час війни; з метою створення в країні-жертві майбутньої агресії «п'ятої колони» тощо (Yudin, 2005).

Основною метою психологічної війни є зміна в бажаному напрямку психологічних характеристик людей (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому. Автор пропонує виділити серед найбільш поширених прийомів психологічної війни три основні групи:

1. *«Психологічний тиск»*, який включає частину правдивої інформації, яка використовується як прикриття масованої дезінформації. В цій групі найчастіше використовуються:

- залякування;
- повторення однієї і тієї ж помилкової тези (фейк);
- посилення на авторитети у поєднанні з різними спекуляціями (спотворення цитат, посилення на неіснуючі джерела);
- маніпуляція фактами та цифрами для створення видимості об'єктивності та точності.

2. *Маніпулювання свідомістю*, основою якого є найчастіше розважальні телепрограми, музичні та спортивні проекти, кінофільми, соціальні мережі. В цій групі найчастіше використовуються:

- реклама свого способу життя;
- поширення бажаних політичних цінностей та стандартів;
- масове поширення чуток і пліток як альтернатива офіційній пропаганді політичного опонента (Maruta & Markova, 2015: 27).

3. *Приховане порушення та спотворення законів логіки* мають лише тактичний характер і можуть бути ефективними протягом деякого часу, зважаючи на зростання поінформованості населення. Включають в себе:

- підміна тези;
- висновок без достатньої підстави;
- хибна аналогія;
- підміна причини наслідком (Olshanskii, 2001: 355).

У сучасному світі сфера психологічних впливів ширша, ніж будь-коли раніше, навіть незважаючи на те, що основні концепції продовжують існувати тисячоліттями. Відображаючи це розширення, американський дослідник В. Догерті, пропонує таке визначення: «Інформаційно-психологічна операція (ІПСО) – це комунікація, і тому охоплює все поле людської діяльності. У теперішньому політично-військовому значенні цього терміна ІПСО – це багатоетапний процес, який використовує комбінацію непримусових засобів для отримання впливу на дії та ставлення цільової групи без застосування сили». Інший експерт з ІПСО Ф. Вокер

зазначає: «Ми могли б вважати, що термін переконливі комунікації означає те ж саме, що й психологічні операції» (Walker, 1987: 27).

Об'єкти ІПСО можуть значно відрізнятися в залежності від мети операції. Але найчастіше ІПСО спрямовуються проти: населення загалом; окремих соціальних груп (політична, фінансово-економічна, наукова, культурна еліта); політичних, військових, релігійних лідерів; окремих осіб, відповідальних за прийняття суспільнозначимих рішень тощо.

Але який би об'єкт не був обраний, всі ІПСО об'єднує спільна особливість: психологічний вплив на свідомість і поведінку людей. Тому саме психологічний вплив є основою ІПСО, а значить і психологічної війни.

Автор пропонує виділити 4 етапи будь-якого психологічного впливу:

- підготовчий етап. На цьому етапі визначається мета впливу, очікувані результати, методи впливу;

- операціональний. Цей етап є найбільш активним, характеризується діяльністю суб'єкта впливу;

- процесуальний. Характеризується зворотнім зв'язком. Має місце прийняття або неприйняття впливу його об'єктом;

- заключний. Цей етап демонструє результат впливу, проявляються реакції як наслідок перебудови психіки об'єкта впливу.

Кожна ІПСО, незалежно від мети, має містити наступні етапи:

1. Перший етап процесу (планування) – визначення мети, доцільності та об'єкту операції.

2. Другий – пошук агентів впливу на сприйняття реальності, механізмів передачі інформації, технічних засобів. Формування у складі об'єкта впливу так званих «груп підтримки».

3. Третій етап – визначення основних психологічних прийомів та методів впливу, які будуть використовуватись. Вибір події (або створення фейку), яку можна використати як привід для психологічної операції. Найчастіше використовують негативні події, що залишають значний відбиток у свідомості аудиторії.

4. Четвертий етап – вихід повідомлення через вибрані канали. Цей етап є основною частиною будь-якої ІПСО.

5. П'ятий етап – плавне завершення психологічної операції після досягнення поставлених цілей або внаслідок форс-мажорних обставин. На цьому етапі важливо не дати аудиторії розібратися у маніпуляціях, інакше вся психологічна операція буде зірвана.

У цьому процесі найважливішим елементом є довіра: щоб утримати увагу аудиторії, аудиторія повинна бути переконана, що отримує інформацію, яка є достовірною та має відношення до її інтересів. Якщо аудиторія виявляє протиріччя або неправду, довіра до певної операції, а можливо, і до майбутніх операцій, втрачається. Перевага використання ІПСО залишається незмінною протягом усієї його історії: якщо можна сприятливо вплинути на ставлення опонента, його фізичний опір зменшиться. Це означає, що при використанні в поєднанні з іншими військовими чи політичними операціями ІПСО діє як примножувач сили, посилюючи вплив цих операцій на ціль (Goldstein, & Findley, 1996).

Протягом всіх періодів російсько-української гібридної війни, РФ активно продовжувала використовувати психологічні механізми впливу, особливо на населення тимчасово окупованих територій.

Це проявляється у наступних сферах:

1. *Освітній* (надання російських підручників школам і забезпечення випускників ВНЗ дипломами російського зразка). Переписана історія у російських підручниках з дитинства нав'язувала думку, що такої держави, як Україна просто не існує. Це дало змогу за 8 років виростити нове покоління без Батьківщини.

2. *Інформаційний* (блокування інформаційного контенту материнської держави

і постійна масована атака у всіх російських засобах масової інформації на законну владу, зображення її політичних рішень винятково у негативних тонах, забезпечення окупованих регіонів газетами і доступом до російських телеканалів заради створення у населення викривленого бачення ситуації);

3. *Соціальній* (надання населенню окупованих територій можливості отримання російського громадянства). Такий механізм створює основу для подальшого закріплення у підсвідомості населення думки, що вони не українці;

4. *Військовій*: постійне інформування про фейкові перемоги російської армії на території України для закріплення нарративу «Україна вже програла, супротив не має сенсу». Також дуже впливає на свідомість населення на окупованих територіях теза, що постійно транслюється проросійськими ЗМІ: «Ваша армія та держава про вас забула».

5. *Сфері міжособистісної комунікації*. Сюди можна віднести так звані інформаційні «вкиди» у соцмережах, що стосуються мови, релігії, незадоволенням владою, всього, що може психологічно розділити українське суспільство замість того, щоб консолідувати його.

Отже, можна зробити **висновок**, що поняття психологічного впливу на населення не є новим. Подібні методи активно використовувались ще з часів античності, особливо під час військових дій. Але лише у XX ст. дана концепція отримала своє наукове обґрунтування і стала широко розповсюджена. XXI ст. стало епохою інформації, що безумовно полегшило проведення психологічних операцій з одного боку і зробило їх більш комплексними та масштабними з іншого.

Головними категоріями нашого дослідження є психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція і психологічна війна. Вони є тісно взаємопов'язані та лежать в основі один одної. Основною метою психологічної війни є зміна в бажаному напрямку психологічних характеристик людей, суспільної свідомості в цілому. Психологічна війна полягає у використанні не тільки пропаганди, а й багатьох інших заходів. У психологічній війні для досягнення поставлених цілей допускаються будь-які засоби: харчові отруєння, руйнування великих промислових об'єктів, вбивства, терор, диверсії та інші, які вважаються цілком придатними для досягнення поставлених цілей. Підрив морального духу противника є одним з головних завдань, яке намагаються вирішити шляхом ведення психологічної війни. Все це робиться в першу чергу для того, щоб вплинути на почуття людей, викликати панічний страх, розпалити в людях ненависть до інших народів, зіграти на цих людських почуттях.

Метою ІПСО є досягнення впливу на дії та ставлення цільової групи без застосування сили за допомогою психологічного впливу. Психологічний вплив – це вплив на людей з метою зміни ідеологічних і психологічних структур їхньої свідомості й підсвідомості, трансформації емоційних станів, стимулювання певних типів поведінки. Автор робить висновок, що для міжнародних відносин найбільш характерними є застосування латентного, цілеспрямованого, опосередкованого пропагандистського впливу.

Російська Федерація активно використовує ІПСО у своїй зовнішній політиці з 2000 років. Можна сказати, що вона веде психологічну війну одночасно на трьох фронтах: проти країн пострадянського простору (особливо Грузії та України), проти країн Західної Європи, і навіть проти свого власного населення. Основними сферами російських психологічних атак сьогодні є наступні: освітня, інформаційна, соціальна, військова, сфера міжособистісної комунікації.

У сучасних умовах Україні життєво необхідно боротися з проявами психологічної війни не лише на рівні держави, але і на особистому рівні кожного конкретного громадянина. Тому дана тема безумовно потребує додаткового вивчення і розробки механізмів протидії.

REFERENCES

- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2015, November 30). *Psychological warfare*. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/psychological-warfare> [in English].
- Diagnosing the Dictators (1939). H.R. Knickerbocker interview with Carl Jung. January 1939. *Princeton University Press*. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9780691216393-022/html?lang=de> [in English].
- German Propaganda Leaflets (1945). Esslingen, Germany. *Public Intelligence*. Retrieved from <https://info.publicintelligence.net/GermanPropagandaLeaflets.pdf> [in English].
- Goldstein, L.F., & Findley, F.B. (1996). *Psychological Operations Principles and Case Studies*. Alabama: USAFR Air University. Press Maxwell Air Force Base [in English].
- Habro, I., Vovchuk, L., & Shevchuk, O. (2020). Informational and Psychological Influence on Student Youth in the Conditions of the Information-Psychological War. *Journal of Educational and Social Research*, 10 (1) (January), 56-61. DOI: <https://doi.org/10.36941/jesr-2020-0006> [in English].
- Habro, I.V. & Shevchuk, O.V. (2021). Informatsiino-psykholohichniy vplyv na suspilnu svidomist v umovakh informatsiino-psykholohichnoi viiny. *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsiyplinarnyi dyskurs*, 215-228 [in Ukrainian].
- Khoroshko, V., & Khokhlachova, Yu. (2016). Informatsiina viina. ZMI yak instrument informatsiinoho vplyvu na suspilstvo. Vol. 1. *Bezpeka informatsii*, 22 (3), 283-288 [in Ukrainian].
- Lainbardzher, P. (2013). *Psikhologicheskaia voina. Teoriia i praktika obrabotki massovogo soznaniia*. Moskva: Tsentrpoligraf [in Russian].
- Libicki, M.C. (2021). *Cyberspace in Peace and War (Transforming War)*. Naval Institute Press [in English].
- Maruta, N.O. & Markova, M.V. (2015). Informatsiino-psykholohichna viina yak novyi vyklyk suchasnosti: stan problemy ta napriamky yii podolannia. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii*, 3 (84), 21-28 [in Ukrainian].
- Olshanskii, D. (2001). *Osnovy politicheskoi psikhologi*. Ekaterinburg: Delovaia kniga [in Russian].
- Skulysha, Ye.D. (2012). *Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva*. Kyiv: Natsionalna Akademia SB Ukrainy [in Ukrainian].
- Sun-Tszy (2016). *Mystetstvo Viiny*. Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
- Walke, F.W. (1987). Truth Is the Best Propaganda. *A Study in Military Psychological Operations*. *National Guard*, October, 27-39 [in English].
- Yudin, O.K. (2005). *Informatsiina bezpeka derzhavy*. Kyiv: Vydavnytstvo: MK-Press [in Ukrainian].